

KERESZTURY DEZSŐ: „S MI VAGYOK ÉN...”

(ARANY JÁNOS 1817–1856)

A nagy költők halhatatlanságának legékesebb bizonyítéka, hogy életművet az egymást váltó nemzedékek ismételten mérlegre teszik, értelmezik, meghatározzák helyét a kor szemléletéhez igazodó értékrendben. Az ilyen vissza-visszatérő szembesítések alkalmával derül ki, hogy nemcsak az örökül hagyott költői műnek van egyre gazdagabb, új és újabb jegyekkel kiteljesedő jelentése, hanem az idők változásait követő új nézőpontok és az utódok ismétlődő erőfeszítései is mindig újabb eredményekre, a korábbiaktól eltérő, azokat módosító megállapításokra vezetnek. A nézőpontok és a megállapítások változásai pedig nem pusztán az értékelés viszonylagosságát, a szubjektív tényezők befolyását jelzik, hanem az alkotás összetettségét, gazdagságát, sokoldalúságát, kimeríthetetlenlenségét is bizonyítják.

Arany János utóélete a Gyulai által mondott emlékbeszédetől Keresztury Dezső könyvéig meggyőzően szemlélteti a fentieket. Olyan folyamatot tükröz az Arany-irodalom, amelyben a klasszikussá merevített költői portré az utókor keze nyomán fokozatosan enged merevségéből, s egyre árnyaltabbá, élőbbé, emberibbé válik. Noha a polgári tudomány jelentős művekkel segítette e folyamatot, Arany-képünk feltisztulásához mégis a legnagyobb hozzájárulást a felszabadulás utáni irodalomtudomány adta. Mert a korábbi évtizedek szemléletében egyoldalúan hol csak az epikus, a „magyar józanság” megtestesítője, hol pedig a Péterfi nyomán s Babits és Kosztolányi nyilatkozataiban dekadens, modern érzékenységu lírikus élt aszerint, hogy az őt értékelő és értelmező utódoknak mennyire sikerült önmaguk ízlését és szemléletét rávetíteni a költő alakjára. Csak a marxizmus módszerével végzett elemzések vezettek az egyoldalúság felszámolásához, és tették lehetővé — Bóka László, Barta János, Sötér István és mások kutatásai nyomán — e gazdag árnyalású életmű összetettebb, teljesebb megértését. Ezekhez a törekvésekhez csatlakozik most Keresztury Dezső könyve, amely Arany életének 40 esztendejét tekinti át, s 1856-ig kíséri nyomon az életpályát.

Nemcsak a vállalt feladat nagyságával, hanem a megoldás formájával, a kidolgozás módszerével is méltán figyelmet kelt és elismerésre készítet Keresztury könyve. Műfaja nem követi az irodalomtörténeti monográfiák hagyományait. Pályaképet rajzol, amelyben bonyolult kölcsönhatásban jelennek meg Arany magánéletének és az őt körülvevő társadalmi környezetnek, a kornak eseményei, az egyén és a közösség, a költői tehetség és a művészi formálásra váró életanyag közvetlen vagy áttételek útján ható kapcsolatai. Műfaját sajátossá teszi az is, hogy tudós és egyben költő alkotása ez a mű, amelyben az erudíció, az értekező modor és a logikai okfejtés harmonikusan egyesül a művészi beleéléssel, a megjelenítéssel, a gyakran költőien szárnyaló nyelv látató erejével. A kétféle tárgyalásmód egymást kiegészítő jelenléte teszi Keresztury könyvét az irodalmi esszé igényes példájává. A tudós elemzés a mű hitelét, a művészi hangvétel a varázsát teremti meg. Nagy figyelmet igénylő, állandó gondolkodásra készítő írás, amely azonban mégis olvastatja magát.

Ami az olvasót leghamarabb meglepi, az a szerző rendkívüli, teljesnek ható anyagismerete. Ez nemcsak Arany egész hagyatékát öleli fel a kéziratokban végzett javításoktól, a nyomdának küldött utólagos utasításoktól a végleges formát öltött művekg, hanem a szakirodalom minden lényeges megállapítását is. Jegyzetapparátus és utalások nélkül is lépten-nyomon arra a meg-

győződésre jutunk, hogy a szerző a maga céljának és nézőpontjának alárendelten számba vesz minden, az elmúlt háromnegyed évszázad alatt a témára vonatkozóan kifejtett álláspontot, nézetet. Úgy foglalja össze az Arany-irodalom eddigi eredményeit, hogy ellenőrzi azok helyességét a saját kutatásainak mérlegén, s elveti vagy beépíti a maga koncepciójába. De nem vitázik hangosan elődeivel, előadása nem harsányan polemikus jellegű. Mégis ott érezzük feszesen ívelő mondatai között, egy-egy tömör kifejezése, megjegyzése árnyékában az előző évtizedek idejélmúlt vagy tendenciózusan hamis nézeteinek meggyőző cáfolatát. Gondolatmenetének, stílusának éppen ez a lefojtott, a sorok mögött húzódó vitatkozó-cáfoló alaphangja adja meg a sajátos feszültségét. Véleménye az egyes művek megítélésében, egy-egy kérdés eldöntésében — érthetően — az utolsó két évtized kutatásaihoz állnak legközelebb. Így például elfogadja azt az álláspontot, amely a Lukács György Toldi-cikkét követő vitában, főként Sötér István megfogalmazásában Miklós alakjának összetett, komplex jellegére vonatkozóan kialakult. De nem veti el — ha kutatásainak igazolva látja — az olyan korábban hangoztatott véleményeket sem, amelyek esetleg később egyes megalapozottnak tartott nyilatkozatok mellőztek vagy cáfolni igyekeztek. Példaként elég Kosztolányinak Arany nyugtalan elvágyódásáról („szalonból Szalontára”) hangoztatott nézetét említeni, amely — noha a felszabadulás utáni irodalomtudomány nem tekintette helytállónak — Keresztury könyvében a költői pályakép egyik szembeötlő vonásává lép elő. E pálya menete ugyanis — Keresztury szerint — a kitörés és a visszahullás, a nekilendülés és elernyedés dinamikájában rajzolódik ki. A főlhajtó és visszahúzó erőket, a kiteljesedés és a „közönséges ember” ellentétes pólusai közötti sodortatás alapvető okait a szerző Arany lelki alakjában, családi, társadalmi determináltságában és a kor viszonyaiban, a történelmi idők próbára tevő, zaklatott változásaiban leli meg. Ezek értelmezésében, összefüggéseik kibontásában és sorsformáló szerepük megjelölésében a szerző Arany nyilatkozatait, levelezését, egyes művek életrajzi vonatkozású közléseit (pl. a *Bolond Istók* II. énekét), legfőképpen pedig a Gyulaihoz küldött önéletrajzi vázlatot tartja szem előtt. Ez utóbbinak szűkszavú, az életpálya egy-egy drámai fordulatát gyakran néhány szavas mondatba sűrítő utalásai alkotják azt a jelzésrendszert, amely a szerzőt és az olvasót kalauzolja Arany vándorlásain. Ezek mentén bomlik ki teljes gazdagságában a költő élete, és ezekhez igazodva épül fel Keresztury könyvének szerkezeti tagoltsága is.

Am a külső tényezők mérlegelő, gondos számbavétele nem csupán a hiteles biográfia megalkotása céljából történik. Keresztury az életrajzi anyag segítségével kíván közel férkőzni Arany belvilágának, szemlélet- és gondolkodásmódjának, hangulat- és érzésvilágának mélyebb összefüggéseire. Eszköz az életrajzi tények halmaza Arany lelki folyamatainak, az alkotó szellem titkainak megfejtéséhez. S ebben a törekvésben Kereszturyt, a tudóst segíti a költő, az éles, szigorú logikát a művészi intuíció, a beleélés képessége. Megragadók könyvének azok a lapjai, amelyekben sikerül teljes emberi közelségre férkőznie Aranyhoz, amikor szinte azonosul modelljével, s nem külső megfigyelőként szól, hanem belülről ábrázolja azt. Ilyenkor nemcsak róla beszél, hanem gyakran helyette, nem leír és előad, hanem vall arról, amit Arany a maga szemérmes, szerény zárkózottságában elhallgatott. E helyeken érezhető különösen annak a rokonszenvennek, nagy szeretetnek a melege, amellyel a szerző megidézi, életre kelti a költő sokat szenvedett, törekeny alakját. Ezért nemcsak tudomány e mű, hanem líra is, a szerző személyes vallomása, „ottan-ottan” a rokonérv, a rokonszenvezés megvallása. A könyv tárgyának e kettős megközelítése teszi lehetővé, hogy Keresztury következetesen érvényesítse egyik legfontosabb célkitűzését, a „lélekállapot és a művek” kapcsolatának elemzését. Eseménytörténet és korrajz, biográfia és lelki rezonálás, külső és belső tényezőzők dialektikája így torkollik a legfontosabb, az életműve zárt esztétikai értékek feltárásába, azok nemzeti műveltségünk keretei között való elhelyezésébe. Ebben rejlik az a többlet, amelyet a könyv az Arany-irodalom eddigi eredményeihez képest hozott.

Mert Keresztury munkájának — egyéb erényei mellett — mégis az a legnagyobb haszna, hogy napjaink érdeklődő olvasóit minden eddiginél közelebb viszi Arany művészetének megértéséhez. Noha ez a kötet csak az 50-es évek derekáig terjedő pályaszakaszt öleli fel, módszere mégis lehetővé teszi szinte az egész életmű átvilágíthatóságát. A legapróbb részletkérdést is úgy tárgyalja, hogy azt mindig az egészhez viszonyítja, a jelenség mögött mindig megmutatva annak helyét, funkcióját a folyamat egészén belül. Egy-egy

költemény avatott elemzése mindig távolabbi összefüggések megláttatására is alkalom, s benne nemcsak az egyedi műalkotást ismeri meg az olvasó, hanem Arany műhelyének titkait, alkotásmódjának általános törvényszerűségeit, művészetének karakterét is. A számos kínálkozó példa közül elég *A rodostói temető* elemzésére utalnunk, amelyből kilátás nyílik Aranynak az 50-es évek elején jelentkező romantikájára, de a *Dante* c. költemény „szédítő képességre” is, a balladák „légkörteremtő varázslatának” művészi eszközeire stb. A Világos utáni évek epikai töredékei is ennek a megosztott figyelmű tárgyalásmódnak, az analízis és a szintézis egyidejű alkalmazásának a révén lelik meg helyüket és funkcióikat az életmű fejlődésmenetében, amikor a szerző nemcsak a tematikai és művészi útkeresés dokumentumait látja bennük, hanem rámutat e töredékeknek a későbbi sikeres, befejezett epikai művekkel, a balladákkal, sőt az *Őszikék* darabjaival való összefüggéseire is. Így köti össze, ölti el – mint valami pompás hímzésen – a szálakat, és ezért bontakozik ki szemünk előtt Arany művészte élő, plasztikus mivoltában. Plaszticitását csak fokozza az, hogy gyakran találunk utalást más magyar írók, főként elődök műveire, sőt a világirodalom egyes jelenségeivel való kapcsolatra is.

Mint említettük, a könyvnek sajátos hangulatot, varázst kölcsönöz a szerző lírai hangoltsága, a sorokból kiérezhető személyes vonzódás tárgyához, alapállásának szubjektívizmusa. Igen alkalmas ez arra, hogy Aranyt és művészetét emberi közelséggé hozza az olvasóval, és megszerettesse. De nem mentes bizonyos veszélyek lehetőségétől sem. Mert ebben az elfogultságban kell keresnünk az okát annak, hogy néhány kérdésben a szerző álláspontja nem egyértelmű, egy-egy ítélete túlságosan viszonylagos, esetleg ellentmondó változatban is megtalálható. Így pl. nem érezzük eléggé megindokoltnak, hogy Arany pályáján az 1846-tól számított évtizedet – az irodalomtudományban általánosan elfogadott 49-es cezúra ellenére – egységesnek tekintik. Sok elgondolkodtató érvet hoz fel igaza alátámasztására, de érvei közé olyanok is keverednek, amelyek az állítás ellenkezőjét sugalmazzák. Mert a szerző is hangoztatja, hogy „a forradalom és szabadságharc leveretése éles határárték tünik fel az ő (Arany) pályáján is”. Idézi Aranyt a *Toldi* 1854-es megjelenésével kapcsolatos szavait, amelyek az alapvetően megváltozott körülményekre utalnak. Találkozunk a Szilágyi Istvárnak 1854. március 9-én írott levél vallomásával: „Atok gyanánt fekszik rajtam, mint sokunkon a közlelbi néhány év – ez szegte szárnyamat, érzem, hiába akarom magamra vitáznai az ellenkezőt.” Ezzel összhangban azt írja a szerző az 50-es évek elejének írásairól, hogy „a verseket és leveleket egyaránt elfelhőzi a nemzeti s vele a személyes haláltudat”. Nem olyan törésre utalnak-e mindezek, amely indokolja a 49-es korszakhatár tiszteletben tartását? Nemcsak arról van itt szó, hogy „ugyanaz a dallam egyik hangnemből a másikba vált át”, hanem arról – amit különben Keresztury könyve igen alapos elemzéssel mutat ki –, hogy a *Toldi* írójából a világosi bukás után, főként annak következtében, hogyan lett „szubjektív költő”. Túlzó a szerzőnek az a véleménye is, hogy *Az elveszett alkotmány* „minden ízében forradalmi mű”. Nem csökkenti Arany érdemeit, politikai bátorságát, antifeudális kritikájának élet, s így a mű haladó eszmeiségének értékét sem az, hogy a záró jelenetben a pártok összefogását, a szatíra eszközeivel kipellengérezett hibák levetkezését hirdeti a reformkorszak szellemének megfelelően. De a politikai-erkölcsi megjavulás hirdetése még nem forradalmi program. A mű finom részletekre is kiterjedő, gondos elemzése is tartalmaz olyan kitétel, hogy „a költő magatartása nem egyértelmű” . . . „mintha kétségben akarna hagyni afelől, hogy melyik az igazi véleménye . . .”. Ez pedig ellentmond a kategorikusan minősítő „forradalmi” jelzőnek. Az Arany–Petőfi párhuzamok sem mindig mentesek az elfogultságtól. Aligha lehet elfogadni a szerzőnek azt az ítéletét – annál kevésbé, mert hiszen bizonyító érvekkel sem támasztja alá –, hogy Arany „lírikusnak sem volt kisebb ez egyetlen, hozzá egyedül méltó nemzedék-társánál” (ti. Petőfinél).

E néhány ellentmondásra vagy kétkedésre ingerlő példa nem feledtetheti velünk Keresztury vállalkozásának jelentőségét, kiemelkedő értékeit, amelyekre igyekeztünk felhívni a figyelmet. Teljes képet a munkáról természetesen majd csak a második kötet megjelenése után alkothatunk. De már az első könyv is meggyőző bizonyítéka annak, hogy az Arany-problémák megoldásának igen érdekes, eredeti és sok tanulsággal járó kísérletével állunk szemben. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.*)

CSUKÁS ISTVÁN